

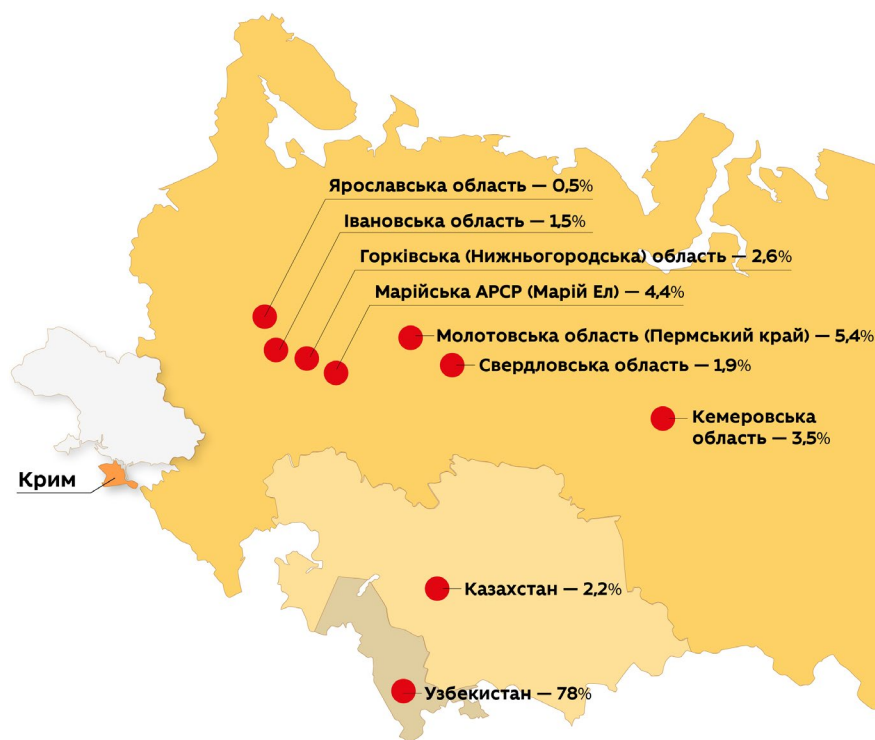
Становище кримських татар у місцях депортації та їх боротьба за повернення на батьківщину

17 травня 1944 року розпочалася депортація татар з Кримського півострова. Увесь народ формально звинуватили в колабораціонізмі. Усього було депортовано 200 тисяч 174 особи. З них майже 6 тисяч ув'язнили в ГУЛАГах, а 194 185 осіб стали спецпоселенцями. Кримських татар було виселено до Узбекистану (78 %), Казахстану (2,2 %) та різних регіонів РСФСР.

Місця розселення кримських татар після депортації 18-20 травня 1944 року.

Депортовано з Криму:

- на спецпоселення 194 185 осіб
 - до ГУЛАГУ 5 989 осіб
- Загалом 200 174 осіб

Трагедією для кримли було те, що їхні сім'ї в процесі депортації були роз'єднані. Переїзд в інший (навіть сусідній район) дозволявся тільки за наявності «виклику» від близьких родичів. Несанкціонований виїзд за межі місця поселення вперше карали п'ятиденним арештом, а повторне порушення розглядалось як «втеча з місця заслання» і каралося 20-ма роками ув'язнення.

Свідчення очевидців подій

Насіб-Апте згадував: «Одразу після приїзду ми жили в бараках, які будувалися для ув'язнених. Там не було ні води, ні світла, а через хвороби та інші епідемії почали один за одним вмирати люди. Пам'ятаю, як дитина плакала, смокчучи груди вже мертвої матері. Тіла померлих ховати було нікому і нічим, їх з'їдали шакали».

Ось уривки з листів, де депортовані пишуть родичам на фронт про своє життя. Звісно, ці листи не дійшли до адресатів, вони були конфісковані енкаведистами.

З листа Сулейманову Халілю від сина Муси:

«Робітникам дають 300 грамів хліба, тим, хто не працює, — 150 грамів. Усе, що було, продали і тепер не знаємо, що робити. Сервер, Віляда, Ленар і Гульнара померли. Мама лежить у лікарні, у неї опухли ноги, я і Марія хворіємо малярією. З нашого села померло 50 чоловік. Тату! Якщо дядько Сетар там, то передай, що у них померли Фазил, Нуріс і Якуб, а дружина хвора».

З листа Алабаєвої Лілі Асанову Ільясу: «З нашого села померло 26 людей, як і в інших селах. З колгоспу майже нічого не дають, державну допомогу теж перестали давати... Не знаю, що будемо робити. Квартири дуже погані, від дощу не захищені. Скоро нас усіх, мабуть, не буде. Висилаю список померлих». Далі перераховується 19 осіб.

У перші півтора року після депортації в Узбекистані померли майже 30 000 кримських татар, що склало приблизно 20% від депортованих.

Ще за життя Й. Сталіна у середовищі депортованих обговорювалися різні варіанти дій, які мали спонукати владу змінити долю репресованого народу. Проте масовий рух за повернення до Криму став можливим тільки після початку «відлиги».

На XX з'їзді КПРС (25.02.1956) у доповіді Микити Хрущова вперше прозвучало про допущену стосовно депортованих народів несправедливість. А 28 квітня 1956 року вийшов указ, який скасував режим спецпоселень, а їхніх мешканців звільнив з-під адміністративного нагляду. Проте цей указ не передбачав ні «повернення майна, конфіскованого», ні повернення у ті місця, звідки люди були виселені.

Наприкінці 1956 року було відновлено національні автономії калмицького, карачаївського, балкарського, чеченського та інгушського народів, і на початку 1957 року почалася репатріація цих народів. Кримські татари, німці та турки-

месхетинці такої можливості не отримали.

І як наслідок, уже до осені 1957 року на підприємствах, за місцем проживання виникає мережа «ініціативних груп» кримських татар, які збирали підписи під петиціями з вимогою повернути татарам батьківщину. До вищих органів влади були спрямовані петиції, підписані десятками тисяч людей, а також тисячі індивідуальних листів. Протягом 1965—1967 років до центральних органів влади СРСР надійшло близько 53 000 листів і телеграм від кримських татар, багато з яких мали десятки, сотні і навіть тисячі підписів.

З 1964 року набули поширення масові демонстрації кримських татар. Для їх розгону влада застосовувала силу, арештовувала демонстрантів. За участь у такій демонстрації в 1965 р. вперше був заарештований Мустафа Джемільєв.

Мустафа Джемільєв, 1962 р.

Іншою важливою особливістю періоду середини 1960-х років стало різке зростання інтересу кримських татар до історії та культури свого народу. У вересні 1965 року активісти руху почали збирати інформацію про втрати під час депортації та в місцях заслань. Згідно з «народним» переписом загинуло 46,2 % кримських татар.

Відповіддю на масові петиції про повернення стала постанова Політбюро ЦК КПРС 1967 року, де було зазначено, що кримські татари «вкоренилися... в місцях нинішнього проживання», тому повернення їх до Криму недоцільне.

1970-ті роки видалися надзвичайно важкими для кримськотатарського руху. Бо, з одного боку, певні успіхи мала політика «вкорінення» татар в Узбецькій РСР, яка використовувала такі методи, «як просування по службі», зняття негласних заборон, пов'язаних з отриманням освіти.

З іншого боку, наполеглива робота каральних органів породила у багатьох відчуття безглуздості боротьби з державною машиною. Учасників руху кримських татар спіткала сумна доля: генерал Петро Григоренко опинився в психіатричній лікарні, Ілля Габай був засуджений. У червні 1978 р. на знак протесту проти переслідувань кримських татар у Криму піддав себе самоспаленню Муса Мамут.

Проте саме в цей період 1970-х років завдяки зусиллям правозахисних асоціацій боротьба кримських татар за свої національні права постійно була в центрі уваги світової громадськості. Усі аспекти проблеми детально висвітлював правозахисний бюлетень «Хроніка поточних подій». У багатьох країнах проходили акції протесту на підтримку Мустафи Джемільєва. У 1961 році він був одним із засновників, а потім керівником відділення Союзу кримськотатарської молоді в

Ташкенті. З 1966 по 1983 рр. його арештовували шість разів. Відбув в ув'язненні 15 років за «поширення поглядів, що порочать радянський лад». У 1975–1976 рр. провів 303-денне голодування в Омській тюрмі. Сам він говорив: «Яким би я не піддавався репресіям та переслідуванням, я твердо можу сказати, що ніхто ніколи і ні за яких обставин не зможе мене змусити відмовитися від виконання обов'язків, що накладаються честю, національною гідністю та громадянським обов'язком».

Отже, ні переслідування, ні розчарування, ні втома не змусили кримських татар припинити боротьбу за повернення на батьківщину. Із проголошенням курсу на перебудову (1985) починається новий підйом у національному русі.